

## Tudósítás a Pápai Állam utolsó évtizedeiről (1846—1870)

### III. rész

IX. Pius feltűnően hosszú idő után tért vissza apostoli székhelyére. Amikor a francia csapatok 1849. július 3-án délután megszállták Rómát, Oudinot generális, az inváziós sereg parancsnoka azon nyomban Gaetába küldte vezérkari főnökét, Niel ezredest, hogy átadja a pápának a hadműveletek befejezéséről szóló értesítést és szimbólumként a város kulcsait. Ez a gesztus és a győzelemnek aligha nevezhető bevonulás korántsem azt jelentette, hogy a fővárosban helyreállt a nyugalom. Hónapokba tellett, míg a francia katonai kormányzat felderítette a társadalmi forrongást kihasználó bűnözőket, a rablások, gyilkosságok tetteseit. Politikai ügyekkel a franciák nem foglalkoztak. Giuseppe Mazzini egy héttel a római köztársaság megdöntése után még zavartalanul sétált Rómában. A restaurációval járó felülvizsgálatot és tisztogatást a pápai kormánybizottság kezdte meg augusztus elején.

### Még mindig Gaeta

IX. Pius nemcsak a bizonytalan római körülmények tartóztatták Gaetában. Megrendítették az elmúlt hónapok eseményei, érthetetlen volt számára, hogy korábban lelkes hívei miért fordulnak ellene. Az ő frazeológiájában a liberális, nemzeti mozgalmak szószólói mindig úgy szerepeltek, mint „a család nagymesterei”. Véleménye szerint ezek a bomlasztók okozták, hogy „a pápaságunk kezdetén szabadon és önként adott engedményeink nemcsak hogy nem termettek kívánt gyümölcsöt, de gyökeret sem ereszthettek”.

Nemcsak a pápa, hanem az őt befolyásoló gaetai kúria is ilyen didaktikus egyszerűséggel gondolkodott, a jó és a rossz harcának példázatává szűkítette a Pápai Államot sújtó csapásokat. Csakhamar kiderült, hogy a képlet bonyolultabb és megszemélyesíthető.

Bonaparte Lajos Napóleon, a francia nemzetgyűlés elnöke, augusztus 18-án levelet küldött Róma új térparancsnokának, Louis Rostolan tábornoknak. Köszöntötte az expedíciós hadsereget, hangsúlyozta, hogy a francia trikolor nem az olasz szabadságharc elnyomását jelenti, hanem a túlkapások megakadályozását, és egy olyan pápa visszahelyezését, aki először állt a reformok élére. Az elnöki levél azt is közölte, hogy a továbbiakban milyen intézkedéseket vár IX. Pius világi hatalmától: általános amnesztia, világi kormányzat, Napóleon-kódex és liberális kormány.

A gaetai udvart lesújtotta a hír. A „herceg-elnök” egyik kezével formálisan megnyitotta a szabadság útját, a másikkal olyan diktátumot nyújtott át, melyet a Pápai Államban a felbomlás veszélye nélkül nem lehet megvalósítani. Ilyen feltételek mellett IX. Pius számára Róma még távolabbra került. Tiltakozását azzal demonstrálta, hogy amikor szeptember 4-én elhagyta Gaetát — a helyi feljegyzés szerint kilenczavi, kilencnapos és kilencórás tartózkodás után — továbbra is emigrációban maradt a nápolyi királyság területén.

## Portici és Párizs

II. Ferdinánd azt a Nápoly melletti Porticiben lévő palotát bocsátotta rendelkezésére, amelyet még a nagyapja, Don Carlos, a későbbi III. Károly spanyol király építtetett, amikor 1734-ben meghódította Itália két legnagyobb királyságát, Nápolyt és Szicíliát.

A műemlékek és művészeti alkotások valóságos múzeuma volt az elegáns királyi palota (*la Reggia de Portici*). Don Carlos „a legkülönb és a legértelmesebb az összes Bourbon-házi spanyol királyok közül”, írta a történész Louis Bertrand. Tizenöt évi délitáliei uralkodása alatt ide gyűjtötte a város körzetéhez tartozó Herculanum ásatásainak legszebb leleteit, a környékbeli kerámia-manufaktúra pedig azzal büvölte el a száz uralkodóházból származó királynét, hogy a meissenai porcelánnál is művészebb terméket produkált.

A pápa még el sem helyezkedett új ideiglenes székhelyén, a párizsi félhivatalos lap, a *Moniteur* szeptember 7-én közölte Lajos Napóleon levelét. IX. Pius és a kúria azonnali és többféle döntésre kényszerült. Ki kellett adni egy úgynevezett „saját kezdeményezésű” (*motu proprio*) pápai rendeletet, mely utasítja a Rómába küldött kormánybizottságot, hogy az államhatalom irányító és végrehajtó szervezetében milyen változásokat hajtson végre. Ezt a határozatot mihamarabb Párizsba kellett küldeni, hogy a kormányzat és a közvéleményt formáló francia katolikusok megismerjék az egyház fő rendelkezéseit. A Pápai Állam jövőjét illetően pedig alapvető kérdés volt, hogy Lajos Napóleon üzenete tekinthető-e a francia nemzetgyűlés álláspontjának avagy az elnök magánvéleménye.

Porticiben, szeptember 12-i keltezéssel írta alá IX. Pius a *motu propriót*, mely hat cikkelyben körvonalazta a Pápai Állam új főkormányzati és tartományi ágazatait. A Szentszék joghatósága alatt élő népet elsősorban a hatodik cikkely érdekelte, ez részletezte az amnesztia feltételeit.

A közkegyelem nem vonatkozott a pápa eltávozásá után megalakult ideiglenes kormány tagjaira, az alkotmányozó gyűlés 219 képviselőjére, a triumvirátus és a köztársasági kormány tagjaira, a katonai csapatok főparancsnokaira, továbbá azokra sem, akik korábban pápai amnesztiában részesültek, de tevékenyen részt vettek a forradalomban, valamint, akik olyan politikai vétséget vagy büntetendő cselekményt követtek el, amelyet a korábbi törvények tiltottak.

A pápai állam alattvalói nem sokat szólhattak a rendelkezés ellen, de a liberális francia polgárok és az antiklerikális tábor felháborodott, hogy IX. Pius milyen szűkmarkúan osztogatja a napóleoni üzenetben megkívánt általános amnesztiát.

A párizsi nemzetgyűlés október 13-án kezdte tárgyalni a pápa segítségére küldött expedíciós hadsereg helyzetét. Egy héten át zajlott a vita. A képviselők többsége védte a pápa szuverenitását, és a nemzeti becsülethez méltónak találta, hogy francia csapatok siettek „a szerencsétlen Róma” felmentésére. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a pápa reformja és amnesztiája túl kevés ahhoz, hogy a francia kormány elégedett legyen. Victor Hugo is felszólt. A dicsősége zenitjén álló 47 éves író élesen bírálta a pápát, mert elutasít minden felvilágosító gondolatot. Lajos Napóleon levele, hangoztatta Victor Hugo, csupa jó tanács a pápának, saját érdekében, és íme a válasz: az egész *motu proprio* amnesztiával együtt nem más, mint arculcsapás egy olyan kéztől, mely inkább áldásra emelkedhetne mindazért, amit Franciaország vállalt. Kifejtette véleményét Charles Tocqueville külügyminiszter és Charles de Montalembert, a liberális francia katolicizmus híres szónoka is. Mindketten azzal indokolták a hadműveletet, hogy a francia csapatok a pápa személyében az egyetemes jogot, az európai államok biztonságát és Franciaország nemzetközi érdekeit védelmezték. A nemzetgyűlés elfogadta ezt a politikai döntést, hozzájárult a francia csapatok további itáliai jelenlétéhez és 467:168 arányban póthitelt szavazott meg az expedíciós hadsereg költségeinek fedezésére. Lajos Napóleon levelének hivatalos vagy magánjelle-gével kapcsolatban a nemzetgyűlés nem kívánt állást foglalni.

IX. Pius megnyugtatta a párizsi határozat és legszívesebben azonnal visszatért volna Rómába, de tanácsadói jobbnak látták, ha megvárja míg otthon teljesen konszolidálódik a helyzet. Portici természeti és archeológiai környezete felfrissítette az esztétikum iránt vonzódo pápát. Gaetában is kedvelte a kirándulást, a nápolyi táj még vonzóbb élményeket kínált. Megnézte a Vezúv menti feltárásokat, Pozzuoli amfiteátrumát, a tengerparti Baiae termáit, Torquato Tasso szülőházát Sorrentóban. Járt Vergilius síremlékénél, a cumaei Szibilla jóshegyén, Capri szigetén, a Kék barlangban. Meglátogatta a környék kolostorait, zárdáit, egyházi intézményeit, és a királyi pár kíséretében néhány hajóutat tett a Nápolyi- és Salernói-öbölben.

Hét hónap telt így, folytatódólagos emigrációban, miközben Róma sürgette, várta püspökét. IX. Pius 1850. április 4-én búcsúzott el Porticitől. Udvari hintó vitte a vasútállomásra, vonaton utazott Nápolyig (1839. október 4-én nyílt meg ez a vonal), majd tovább Casertába, onnan Capuába. Áthaladt kisebb-nagyobb városokon, majd minden nap másutt aludt. A király Portella határvárosig kísérte, térdre borulva fogadta a hazájába visszatérő pápa áldását. Az egyházfő, Terracina és Velletri érintésével 1850. április 12-én délután, káprázatos fogadtatással vonult be Rómába. Régi lakhelyére, a rossz emléké Quirianale palotába nem kívánkozott vissza, beköltözött a Vatikánba.

### A hatalom szerkezete

A visszaállított pápai hatalom kormányzata jóval centralizáltabb lett, mint a korábbi minisztériumok idején. IX. Pius és a kúria az elmúlt tizenhét hónap eseményeiből azt a történelmi tapasztalatot vonta le, hogy a felforgatók által hirdetett haladás csupán azt célozta, hogy ezek a mozgalmak megdöntsék az igazság, az erény, a becsület és a hit törvényeit.

Négy minisztériumot szerveztek: 1. hadügy, 2. pénzügy, 3. kereskedelem, hozzákapcsolva a közmunka, a földművelés, és az ipar 4. belügy, mely hatáskörébe vonta az igazságügyet és a rendőrséget. Mindegyik tárcát bíboros vezette. Együttesen alkották a minisztertanácsot, melynek elnöke a pápa, helyettese Antonelli mint a külügyek irányítója, miniszteri titulus nélkül. Megszűnt a parlament alsó- és felsőháza. Helyette, Antonellivel az élen, hétagú, általános jogkörrel felruházott bíborosi bizottság alakult. A tartományok, legációk vezetését is bíboros-legátusok látták el. A tartományi bizottságok és a minisztertanács munkáját előkészítő különbizottság tagjait a szakmai és társadalmi rangban értékes, feddhetetlen világi férfiakból válogatták. A klerikális adminisztráció, mint túlméretezett főpapi aula örködött az ország biztonsága felett. Rómát és környékét francia csapatok védték, Romagna és Marche tartományokban osztrák helyőrségek biztosították a szigorú rendet.

### Cavour

A pápa világi hatalmának kérdését, államának jövőjét egy olyan esemény terítette az európai hatalmak tárgyalóasztalára, melyhez IX. Piusnak semmi köze nem volt: a krími háború.

Camillo Cavour gróf, 1853. november 2-től a szárd királyság miniszterelnöke, zseniális külpolitikai taktikával elérte, hogy a török birodalom védelmében, Oroszország ellen induló angol—francia katonai szövetséghez Piemont is csatlakozhatott. A politikus arra számított, hogy ezzel a lépéssel megnöveli a két nyugati hatalom addig is tanúsított jóindulatát az olasz egység megteremtése érdekében. Nagy távlatú, kockázatos elgondolását saját hazájában sem értették. Összeütközésbe került a minisztereivel, a képviselőházzal, az uralkodóval, és természetesen a republikánus baloldallal, Mazzinivel. Annyiban szerencséje volt, hogy Ausztria, bár a nyugatiak számítottak rá, nem akart szembefordulni a cári hatalommal, nem csatlakozott a szövetséghez. Így, az olasz hazafiak sem kerültek a gyűlölt osztrákokkal azonos oldalra. Végül is Viktor Emánuel

hozzájárult a házárdjátékhoz, Cavourt külügyminiszterre is kinevezte, és 1855. január 10-én aláírták a szerződést, melyben Piemont feltétel nélkül csatlakozott az angol-francia katonai szövetséghez. Áprilisban tizennyolcezer piemonti katonát szállítottak a krími félszigetre, nem messze az ostromlott Szevasztopoltól. Soraikat megtizedelte a kolera, de augusztus 16-án (az orosz naptárban augusztus 4-én) derekasan verekedtek a katasztrofális csernajai csatában, ahol az oroszok nyolcezer közkatonát, hatvankilenc tisztet és három tábornokot veszítettek.

A háború után, 1856. február 25-én Cavour úgy ült le a párizsi békekongresszus asztalához, hogy miután a kis Piemont híven teljesítette kötelezettségét, a nagyhatalmak is figyelmet fordítottak Olaszországra. Minden bizalmát abba a támogatójába helyezte, aki néhány esztendeje Nyugat-Európa legnagyobb hatalmassága: Louis-Napoleon Bonaparte, a második francia köztársaság elnöke, 1852. december 2-tól III. Napoleon néven a franciák császára. „A kis Napóleon”, ahogyan Victor Hugo nevezte egyik művében, nem titkolta olaszbarát érzelmeit. Cavour még a béketárgyalások megkezdése előtt memorandumot nyújtott át a császárnak, összefoglalva Piemont javaslatait. A kongresszus ügyrendjében azonban nem szerepelt az olasz kérdés. A császár bizalmas javaslatára Cavour a francia és az angol delegátus számára is feljegyzést készített.

1856. április 8-án, a kongresszus utolsó napján, a békeszerződés aláírása után, napirendre tűzték a még rendezésre váró egyéb kérdéseket, köztük az olasz ügyet. Alexandre Walewski gróf, francia külügyminiszter (I. Napóleon és Maria Walewska fia) ismertette Piemont javaslatát, a pápai tartományok problémáját:

A Pápai Államnak a Pó folyó, az Adriai-tenger és az Appenninek között fekvő tartományai maradjanak a Szentszék birtokában de kormányzati, bírói és katonai ügyekben váljanak függetlenné a többi pápai tartomány adminisztrációjától. Ugyanakkor kötelesek hozzájárulni a pápai udvar fenntartásához, részt vállalnak a jelenlegi államadósság törlesztésében. A közhatalmat gyakorló világi helynököket, tanácsokat a pápa nevezi ki. Ezekben az „apostoli fejedelemség”-nek nevezett országrészekben lépjen hatályba a Code Napoleon. A francia csapatok hagyják el Rómát, az osztrákok a megszállt legációkat, a Pápai Állam védelmére belföldiekből toborzott sereget kell szervezni.

Walewski külügyminiszter mindehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy Franciaország hajlandó kivonni csapatait, ha Ausztria is kivonul a megszállt területekről. Néhány delegátus hozzászólása után Karl Ferdinánd Boul-Schauenstein osztrák külügyminiszter azzal seperte le az egész ügyet, hogy nem tartozik a kongresszus tárgykörébe.

## Áldás és béke

A Pápai Állam lakóinak elégedetlenségéről, a klerikális adminisztráció elleni tiltakozásokról elterjedt hírek megcáfolására IX. Pius elhatározta, hogy meglátogatja tartományait. 1857. május 4-én indult és 123 napig volt úton. Programjának főbb állomásaiból összeálíthatnánk a pápai állam bédekkerét.

Spoletó, Assisi, majd Gioacchino Pecchi bíboros, a későbbi XIII. Leó vendége volt. Loreto, onnan Ancona, a Pápai Állam fontos erődje és kikötője. Ferenc József osztrák császár csatahajót bocsátott rendelkezésére, hogy megtekintse a partvidéket. Sinigaglia, a szülővárosa és Imola, melynek püspöki székéről emelték Szent Péter trónjára. Bolognában a fogadására összegyűlt nagyhercegek, hercegek között várta I. Lajos bajor király egész családjával. Modena, Ferrara, Ravenna után visszatért Bolognába. Ezután Pisa, Livorno és Siena. Orvieto, Viterbo érintésével szeptember 5-én érkezett vissza Rómába.

IX. Pius mélyen meghatotta híveinek szívélyessége, az előkelőségek hódolata, a térdre ereszkedő ünnepi tömeg. A látványos külsőségek eltakarták előle a valóságot, csak olyan panaszlevelek jutottak hozzá, melyek apró-cseprő, könnyen elintézhető

ügyekről szóltak. Jámbor lélekkel úgy vélte, hogy népe elégedetten él a tiara alatt. Kíséréte gondoskodott arról, hogy az „ünnepségek koreográfiája” méltó legyen a „pápa-ki-rály” országitrásához.

## **Előjáték**

Az öreg Metternich (†1859. június 11-én, 87 éves korában), aki nyugalomba vonulása után is figyelemmel kísérte Európát, mondta: „Csak egy élő diplomatáról tudok s az Cavour”, ami nem akármilyen elismerés a politika nagymesterétől. Cavour és III. Napóleon nagy összjátéka volt a piemonti—francia katonai szövetség megkötése, a háború kitervelése Ausztria ellen, de olyan helyzet provokálásával, hogy a támadást az osztrákok kezdjék.

A piemonti miniszterelnök 1858. július 20-án, kerülő úton, álnéven érkezett a dél-franciaországi Plombières-be, titkos találkozájuk színhelyére. Mindkettőjük elképzelésének lényeges része volt, hogy milyen megközelítéssel alakítsák át az Egyházi Államot. Megállapodtak abban, hogy Ausztriát ki kell szorítani Itáliából. Lombardia, Vence, Párma és Modena hercegségek, valamint a Pápai Állam emiliai és romagnai tartományai egyesülnek Piemonttal, Viktor Emánuel szárd király jogara alatt. A császár felemlítette egy közép-olaszországi királyság ötletét, mely Toscana, Umbria, Marche és a pápai legációkból alakulna, és uralkodóul szívesen látná unokafivérét, Napoleon Joseph Charles Bonaparte (családi becenevén Plon-Plon) herceget. A két uralkodóház kapcsolatának megszilárdítására a harminchét éves Plon-Plon feleségül veszi Viktor Emánuel legidősebb leányát, a tizenhat esztendő Clotilde-t. A nápolyi királyságot másik unokafivérének, Lucien Murat-nak szánta. Róma és környéke az egyházfő birtoka marad, és a többi olasz állammal együtt szövetséget alkot a pápa tiszteletbeli védnöksége alatt. A francia támogatás ellenszolgáltatásaként Piemont engedje át Franciaországnak Savoya tartományát és Nizza kikötővárosát.

Ilyen elképzelések vetődtek fel a nyolc órán át húzódó titkos megbeszélésen. Csak az Ausztria elleni lépésekben döntöttek, a többi kérdésben puhatolgatták egymás szándékát. Cavour elégedett volt, ez a szövetség nagy lehetőséget kínált Itália számára. Hat hónap múlva, 1859. január 14-én Plon-Plon herceg aláírta Torinóban a piemonti—francia védszövetség okmányát, két hét múlva feleségül vette Clotilde-t, és az ifjú pár elutazott Franciaországba.

## **A háború fénye, a béke árnyéka**

1859. április 29-én az osztrák csapatok átlépték a piemonti határt. Franciaország, a szárd királysággal kötött védszövetség értelmében hadbalépett. A szövetségeseik Magentánál (június 4.) és Solferinónál (június 24.) aratott győzelme az olasz hazafiakban nagy reményeket keltett, de III. Napóleon váratlanul fegyverszünetet ajánlott Ferenc Józsefnek. A rögtönzésekre mindig hajlamos francia uralkodó gyors elhatározása ezúttal reális külpolitikai megfontolásokon alapult. A német közhangulat Ausztria mellé állt, Poroszország csapatokat vont össze a Rajnánál. Itália jövője sem úgy alakulna, ahogy a császár feltételezte. A katonai támogatásával létrejövő egyesült olasz királyságban nem jutna hely dinasztikus elképzeléseinek.

1859. november 10-én a két uralkodó előzetes személyes megállapodása szerint, követeik Zürichben aláírták a békeszerződést, melynek két cikkelye a Egyházi Államra vonatkozott. A szerződő felek diplomáciai óvatossággal megfogalmazott mondatban kifejezték szándékukat, hogy a Szentatyának igyekeznek megfontolásra ajánlani a leg sürgetőbb kormányzati reformokat. Ugyanakkor kötelezték magukat, hogy előmozdítják az itáliai államok konföderációját a pápa tiszteletbeli elnöksége alatt.

IX. Pius azonnal válaszolt. Visszautasította mind a konföderációt, mind államainak világi kormányzását.

A pápa iránti tisztelettől függetlenül az olasz nemzeti törekvések nem ismertek hátrált. Már a háború alatt felkelések zúgtak végig a legációkban. Leverték a pápai delegátusok palotájáról a címert, felvonták az olasz nemzeti lobogót. Bologna, Ferrara, Forli, Ravenna, Emilia és Romagna tartományok szeptember elején bejelentették csatlakozásukat Piemonthoz. Marche és Umbria még megmaradt, a pápai csapatok elfojtották a forrongásokat.

Párizsban a császár sugallatára írt röpiratok a pápa világi uralmának korlátozását tárgyalták. Elegendő, ha megmarad számára Róma és a Patrimonium Petri. Minél kisebb lesz állama, minél inkább mentesül az országos kormányzás gondjaitól, annál jobban megnő egyházi hatalma és tekintélye. „A Szentszék érdekeinek, szerintem, az lenne a legmegfelelőbb, ha lemondana a fellázadt tartományokról”, írta 1859 szeptemberén III. Napóleon a pápának.

(Olvasóinknak feltűnhet, hogy tudósításunkban váltakozva használjuk az Egyházi Állam és Pápai Állam megnevezést. IX. Pius is azonos értelemben variálta a *lo Stato Nostro Pontificio* és *lo Stato della Chiesa* megjelölést. A nemzetközi irodalomban mindkettő előfordul. A pápaság világi uralmát képező, egymással össze nem függő egyházi birtokokat *Patrimonium Sancti Petri*, „Szent Péter öröksége” néven ismerték a középkorban. Tartalmilag azt jelentette, hogy a pápának ajándékozott vagy más módon hozzá kerülő vagyont voltaképpen nem a pápa kapja, hanem Szent Péter. Az Egyházi Állam kifejezés tehát eszmei értelemben pontosabb.)

### Csillagunk az Örök Város

Az 1860-as esztendő átrajzolta az Egyházi Állam térképét. A többségében külföldiekből toborzott pápai sereg, mintegy tizenhatezer zsoldos, kiváltotta a piemonti kormány tiltakozását. Bár ez a vegyes katonaság csak a belső biztonság megőrzésére volt alkalmas, külső támadás ellen nem képzett hatékony erőt, Cavour, ultimátumban követelte Antonellitől „az idegen csapat” feloszlását, mert jelenlétük sérti az olasz nemzeti érzelmeit. Piemont el akarta vágni a Nápolyt már elfoglaló Garibaldi útját Rómától, és megakadályozni a szabadságcsapatok megjelenésével járó forradalmi zűrzavart. Ugyanakkor számított arra, hogy a szárd királyi csapatok megjelenésével Marche és Umbria is elszakad IX. Pius országától.

Mintegy negyvenötezres piemonti haderő hatolt be a pápai államba. 1860. szeptember 18-án, Castelfiardonál szétverték Christian de Lamorcière tábornok seregét, szeptember 29-én a tenger felől ostromlott Ancona is feladta a harcot. Umbria, Perugia, Spoleto, a legációk és Marche tartomány egyesült a szárd királysággal. Október 25-én Benevento hercegség, december 25-én Pontecorvo is bejelentette csatlakozását.

A múlt esztendő elején, 1859-ben még 41 259 km<sup>2</sup> kiterjedésű Egyházi Állam 20 tartományából 15 elveszett, területe 11 705 km<sup>2</sup>-re zsugorodott. A 3 milliós népesség <sup>1</sup>/<sub>5</sub>-ére csökkent.

Megmaradt tartományok	km <sup>2</sup>	lakosság 1857	lakosság 1866
Civitavecchia	810	19 601	20 707
Frosinone	1 905	131 825	154 559
Róma és környéke (Comarca)	4 524	283 456	326 509
Velletri	1 475	56 530	62 013
Viterbo	2 991	113 041	128 324
Egyházi Állam	11 705	604 453	692 112

Róma lakossága 1866-ban 210 701, ebből egyházi személy 7378. Részletezve: bíboros 30, püspök 36, világi pap és klerikus 1476, papnövendék, seminarista 834, férfi szerzetes 2833, női szerzetes 2169. Vallási megoszlásban a katolikus többség mellett 1866-ban és 1869-ben 4567—4652 zsidó, 429—637 nem katolikus keresztény lakott a városban.

Különös, de Róma lakóit nem rázták meg a bekövetkezett változások. A Corsón hőmpolygött a nép, az esztendőnkénti mintegy hatvanezer zarándok, turista a következő évtizedben sem fogyatkozott. A Caffè Nuovóban katonatisztek, a Caffè Grecóban művészek, nagypolgárok pletykáztak. Szóbeszéddé vált Xavier de Merode bíboros csípős megjegyzése: reformokról beszélni Rómában olyan, mintha az egyiptomi piramist akarnánk fogkefével megtisztítani. Az arisztokraták fogadásain a közönség megbámulta az érkező hintókat, néha feltűnt egy szikár, szürkehajú, abbéruhás férfi, akiről csak a jobb körökben tudták, hogy Liszt Ferenc. A déli időt jelző ágyúszónál már tömeg gyűlt össze a Palazzo de Montecitorio (a mai olasz képviselőház) előtt. A balkont figyelték, melyről egy lelkész kihirdette az aznapi lottóhúzás eredményeit. A templomajtókra kifüggesztett plakátokon ez állt: imádsággal a fegyverek ellen.

Ferdinand Gregorovius történetíró, évtizedeken át a város lakója és középkori történelmének kutatója, megdöbbenve jegyezte naplójába: „Rejtélyes az a passzivitás, ahogyan Róma a végétét várja”. Mazzini is hasonló tapasztalt a római köztársaságban.

IX. Pius és a kúria még látott némi reményt, hogy a „kiskert”, ahogy III. Napóleon nevezte a miniállamot, nemcsak megmarad, hanem ismét erőre kap. A francia csapatok változatlanul Rómában voltak, és Ausztria a zürichi béke után is itáliai hatalom maradt. A pápa levelekben, nyilatkozatokban tiltakozott államának megcsönkítése ellen, egyházi átok alá vonta a tettéseket, de a „Vatikán száraz mennykövei” (Kossuth) hatástalanok maradtak. Róma és a maradék Egyházi Állam elfoglalásáról nyíltan még nem esett szó, de Cavour szavai a torinói parlament 1860. október 11-i ülésén, nem hagytak kétséget efelől: „Csillagunk azt akarja, hogy az Örök Város... az olasz királyság fényes fővárosa legyen”.

A pápa ismerte honfitársainak hevületét, nem minden olasz deklamációnak tulajdonított fontosságot. Amikor 1861 februárjában híret vette Gaeta elesésének, nem titkolta megdöbbenését. „Most rajtunk a sor”, mondta csüggedten.

Pár nap múlva Piemont megkoronázhatta eddigi eredményeit. 1861. március 17-én II. Viktor Emánuel Olaszország királyává proklamálták. Az itáliai félszigeten az osztrák uralom alá tartozó Velence és a maradék Egyházi Állam kivételével létrejött az egységes Olaszország.

1861. március 25-én Cavour ismét nyilatkozott a torinói parlamentben. Az elkövetkező politikai lépésekről szólt, arról, hogy Rómába kell menni, de Franciaország egyetértésével, és anélkül, hogy a pápa igazi függetlensége csorbát szenvedjen. Híres alapelve: *Libera chiesa in stato libero*, szabad egyház a szabad államban, az egyház és az állam viszonyának ma is használt formulája.

Cavour június 7-én 51 éves korában váratlanul meghalt. A pápa gyászmisét mondott érte és megjegyezte: „Nem a legrosszabbak közé tartozott, az egyház igazi ellenségei mögötte jönnek”. Bettino Ricasoli, az új olasz miniszterelnök azzal a bejelentéssel vette át hivatalát, hogy Cavour munkáját folytatja „merészen és körültekintően”.

(Folytatjuk)